

Katarzyna Strojek

Socjologiczne uwarunkowania imion w wybranych utworach Bolesława Prusa

Onomastyka literacka jest jednym z wielu czynników tworzących fikcyjny świat przedstawiony. Nauka zajmująca się nazwami własnymi w literaturze jest zjawiskiem ciekawym i różnorodnym.

Ze względu na bardzo dużą ilość nazw osobowych, występujących w wybranych utworach Bolesława Prusa, skupię uwagę na imionach.

Według Alfreda Zaręby, chcąc scharakteryzować antroponimy należy wziąć pod uwagę to, że: „1) imię własne ma nieskończenie bogatą treść a wąski zakres oraz że 2) imię własne nazywa, ale nie znaczy”¹.

Podstawową funkcją imion w powieści pozytywistycznej – poza indywidualizowaniem postaci – jest współtworzenie przekonania czytelnika o prawdopodobieństwie istnienia ludzi, którzy stanowią wzory dla bohaterów przedstawionych w dziele literackim. Kolejna funkcja – socjologiczna, ma na celu określanie przynależności bohatera do grupy społecznej, narodowej oraz do środowiska. Literatura tej epoki kładła szczególny nacisk na konieczność socjologicznej typowości postaci. W płaszczyźnie językowej utworów wymóg ów był realizowany poprzez charakterystyczną dla tej epoki konwencję onomastyczną. Odwoływała się ona do różnic językowych i zwyczajowych określonych warstw społecznych. Podobnie jak w przypadku nazwisk, różnice między imionami przedstawicieli danych klas społecznych były jeszcze w drugiej połowie XIX wieku bardzo odczuwalne. Wśród imion bohaterów literackich można wydzielić dwa typy, tj. imiona szlachecko-inteligenckie oraz imiona chłopów i służby².

¹ A. Zaręba, *Osobowe nazwy własne i ich miejsce w systemie językowym*, „Poradnik Językowy” nr 1, 1979, z. 1, s. 2.

² I. Sarnowska-Giefing, *Nazewnictwo w nowelach i powieściach polskich okresu realizmu i naturalizmu*, Poznań 1984, s. 68.

Mój artykuł za podstawę materiałową ma wybrane utwory Bolesława Prusa. Materiału dostarczyły mi trzy tomy nowel Prusa oraz powieści: *Anielka*, *Placówka* i *Lalka*. Zaznaczam, iż wzięłam pod uwagę wszystkie imiona wymienione w utworach Prusa, nie tylko imiona osób biorących udział w akcji.

Funkcja socjologiczna imion jest rozpatrywana ze względu na:

- przynależność społeczną,
- przynależność środowiskową,
- pochodzenie i przynależność narodową³.

Zaczną od imion, którymi obdarzone zostały postacie reprezentujące w utworach B. Prusa niższe warstwy społeczne. Stanowią one najliczniejszą kategorię wśród bohaterów nowelistyki Prusa. Są to: chłopci, służba oraz najbiedniejsi mieszkańcy Warszawy – żebracy, wyrobownicy pracujący lub bezrobotni. Najpierw przedstawię imiona męskie w porządku alfabetycznym (przy najczęściej występujących imionach umieszczam wskaźnik frekwencji):

Adam, Anastazy – w formie Nastazy, Andrzej – w tym najczęściej w formach: Jędrzek lub Jędrus, Antoni – w tym przewaga formy Antek, Bartłomiej – jako Bartek, Feliks, Franciszek – jako Franek lub Franio, Grzegorz, Ignacy – jako Ignac, Jacek – w formie Jacenty, Jakub – tylko w formie Kuba, Jan (10) – najczęściej jako: Jaś, Jasiak, Jerzy, Józef (13) – często jako Józio, Józek, Kacper, Kalasanty, Kazimierz – częsta forma: Kazio, Konstanty, Krzysztof, Ksawery, Leon, Maciej, Marcin, Mateusz, Michał – w formie Michałko, Mikołaj, Paweł, Piotr, Roch, Stanisław – najczęściej jako Stach lub Stasiak, Szczepan, Szymon, Tadeusz, Tomasz, Walenty (13 razy, w tym aż 8 razy jako Walek lub Waluś), Wawrzyniec, Wincenty, Władysław, Wojciech.

Z przytoczonej listy frekwencyjnej można wywnioskować, iż największą popularnością wśród niższych warstw społecznych cieszyły się imiona: Walenty i Józef, Jan, Andrzej i Wojciech. Następne w kolejności to: Szymon i Maciej, Antoni, Ignacy, Jakub, Kazimierz oraz Paweł i Stanisław. Pozostałe imiona występują w wybranych przeze mnie utworach Prusa dwu- lub trzykrotnie. Do imion pojedynczych (wśród najniższych warstw społecznych) należą: Adam, Anastazy, Grzegorz, Jacenty, Jerzy, Konstanty, Krzysztof, Michał, Roch, Szczepan, Tadeusz, Tomasz, Wawrzyniec, Władysław. Do tych ostatnich należy również imię Kalasanty, którym Prus nazwał wiecznie pijanego krawca z opowiadania *Sieroca dola*. Nadanie takiego imienia rzemieślnikowi ma tu jednak charakter ironiczny, tym bardziej w połączeniu z nazwiskiem – Durski. Wśród imion często występujących w utworach Prusa tylko niektóre są zarezerwowane wyłącznie dla warstw najuboższych. Są to: Maciej i Szymon, Jakub, Paweł, Kacper. Do imion, których posiadaczami byli w zdecydowanej większości ludzie najubożsi, należą: Andrzej – na 9 imion występujących

³ Por. E. Stachurski, *Socjologiczne uwarunkowania nazw osobowych w utworach Adolfa Dygasińskiego. Część I. Imiona*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie”, z. 152, Prace Językoznawcze VII, 1992, s. 256.

w wybranych utworach aż 8 należy do przedstawicieli biedoty miast i wsi, Ignacy (na 7–5 należy do przedstawicieli warstw najuboższych), Jan (na 14 imion – 10 należy do chłopów i służby), Józef – na 19 imion 13 należy do osób z omawianej warstwy społecznej, Walenty – na 14 imion aż 13 należy do chłopów i służby oraz Wojciech – na 9 nazw osobowych 8 z nich noszą postacie wywodzące się z warstwy najuboższej.

Wynika z tego, że jednak nawet wśród nosicieli popularnych imion chłopskich, takich jak Walek czy Jasiiek, może znaleźć się jakiś szlachcic lub dziedzic. Na potwierdzenie tego przytoczę tutaj słowa jednej z postaci *Lalki*, „hrabiego dotkniętego zarazą demokratyczną”, a wyrażającej zapewne pogląd samego Prusa: „To tylko kulisy i kostiumy, które z jednego Wojtka robią księcia, a z innego parobka”⁴.

Jeśli chodzi o imiona kobiece omawianej grupy socjologicznej – chłopki, służące, wyrobnice, dziewki folwarczne, sytuacja przedstawia się podobnie jak wśród imion męskich. Świadczy o tym alfabetyczna lista omawianych nazw osobowych:

Aniela, Anna – jako Anusia, Barbara, Franciszka, Hanna, Jagna, Joanna, Józefa – jako Józia, Katarzyna (7) – najczęściej w formach: Kasia, Kaśka, Kachna, Kazimiera, Magdalena (7) – najczęściej jako Magda, Małgorzata, Maria (5) – w tym 2 razy w formie Mania, Marianna, Michalina, Pawelka – w formie Pawlinka, Rozalia – w formie Rozalka, Róża – jako Różia, Salomea – jako Salusia, Wanda, Weronika, Zofia (7) – najczęściej w formie Zośka, Zuzanna.

Wśród imion kobiecych w tej grupie największą popularnością cieszyły się: Magdalena, Zofia, Katarzyna oraz Maria. Na dalszych miejscach są: Franciszka, Jagna, Małgorzata, Weronika oraz Kazimiera, Wanda, Zuzanna. Jedenaście imion występuje pojedynczo wśród kobiet z tej warstwy społecznej. Do imion typowo chłopskich należy Jagna. Imię to jest uważane za formę zdrobniałą od imienia Agnieszka⁵.

Do imion, których posiadaczkami w zdecydowanej większości są kobiety najuboższe, należą: Magdalena i Katarzyna (na 8 imion występujących w wybranych utworach aż 7 należy do przedstawicielek warstwy najbiedniejszej), Małgorzata (na 4 imiona aż 3 należą do omawianej grupy), podobnie Franciszka i Joanna (każda występuje 4 razy, przy czym aż 3 to kobiety z warstwy najuboższej). Kilkanaście nazw własnych jest wspólnych dla wszystkich warstw społecznych. Są to przede wszystkim Maria oraz Aniela, Anna, Hanna, Józefa, Katarzyna, Kazimiera, Magdalena, Małgorzata, Marianna, Michalina, Rozalia, Róża, Wanda, Weronika, Zofia oraz Zuzanna. Warto wspomnieć także o pojedynczym nadaniu: Pawelka (w formie Pawlinka). Jest to imię żeńskie utworzone od męskiego – Paweł, motywowane przez postać apostoła z Nowego Testamentu⁶.

⁴ B. Prus, *Lalka*, Wrocław 1991, t. I, s. 285.

⁵ A. Zaręba, *Polskie imiona ludowe*, „Pisma Polonistyczne i Słowistyczne”, 1983, s. 438.

⁶ M. Malec, *Imiona chrześcijańskie w średniowiecznej Polsce*, Kraków 1994, s. 23.

Wśród imion chłopskich (męskich i kobiecych) zwraca uwagę duża liczba imion zdrobniałych i hipokorystycznych⁷, które nadał autor zarówno dzieciom, jak i dorosłym, np.:

– męskie: Antek, Bartek, Jasiek/Jasiu, Jędrek, Kuba, Maciek, Stach/Stasiu, Walek/Waluś

– kobiece: Anielka, Anusia, Frania, Kasia, Mania, Rozalka, Różia, Salusia.

Imiona te weszły na stałe do swoistego „słownika onomastycznego” utworów Prusa.

Imiona bohaterów reprezentujących w utworach Prusa wyższe warstwy społeczne są bardziej różnorodne. Zaliczyłam tu zarówno nazwy osobowe postaci z wyższych warstw społecznych (z arystokracji, z ziemiaństwa, ze zubożałej szlachty i inteligencji – również tej biednej, czyli studentów i nauczycielek), jak również ludzi ze względu na stan majątkowy (kapitalistów, dorobkiewiczów, kamieniczników, urzędników, bogatych kupców). Zacznę od imion męskich:

Achilles, Adam, Alfons, Anastazy, Andrzej, Antoni, Anzełm, August, Baltazar, Bolesław, Brutus, Cezar, Czesław, Damazy, Diogenes, Edgard, Edward, Eneasz, Ernest, Ezechiel, Fabian, Fabrycjusz, Feliks, Ferdynand – często w formie Ferdzio, Franciszek, Fryderyk, Grzegorz, Gustaw, Henryk, Hiacynt, Ignacy, Jan, Józef (6), Julian, Justynian, Kajetan, Karol, Kazimierz – często w formie Kazio, Klemens, Konrad, Korneli, Kryspin, Ksawery – jako Ksawcio, Lech, Leon, Lubomir, Lucjan, Ludwik, Łukasz, Marcin, Marek, Mateusz, Michał, Mieczysław, Napoleon, Piotr, Rudolf, Soter, Stanisław – jako: Staś, Stasiu, Stasiek, Stach, Sylwester, Symplicjusz, Szymon, Teodor, Teofrast, Tomasz, Waclaw, Walenty, Wawrzyniec, Wiesław, Wilhelm, Wincenty, Władysław (10) – najczęściej jako Władzio, Władek, Wojciech, Zenon, Zygmunt – jako Zyzio.

Do imion najczęściej używanych należą: Władysław, Józef, a następnie: Edward, Franciszek, Jan, Karol, Kazimierz, Leon, Stanisław. Wśród nazw osobowych wyższych warstw społecznych występuje bardzo dużo nazw pojedynczych. Do imion, których właścicielami są w zdecydowanej większości osoby z wyższych sfer, należą: Władysław – na 11 występujących w utworach imion aż 10 noszą przedstawiciele arystokracji i szlachty, następnie Adam i Michał – na 4 imiona 3 z nich to nazwy osobowe przedstawicieli wyższych sfer. Charakterystycznym zjawiskiem wśród nadań tej grupy jest fakt, iż często osoby dorosłe, wywodzące się z arystokracji lub szlachty, noszą imiona tylko w formie spieszczonej. Jeśli w odniesieniu do dzieci i młodzieży jest to rzeczą naturalną, to w odniesieniu do ludzi dorosłych razi to sztucznością i nienaturalnością. Oto kilka przykładów:

– Ferdzio (*Filantropowie*)

– Ksawcio (*Co to jest blaga?, Kłopoty babuni*)

– Franio – słynny burmistrz w *Omyłce* (co może nasuwać wątpliwości, co do powagi stanowiska zajmowanego przez tę osobę).

⁷ I. Samowska-Gieffing, *Nazewnictwo w nowelach...*, s. 64.

Wśród młodych ludzi zdrobnienia często odnoszą się do „złotej młodzieży” tej epoki, np. Kazio Starski (*Lalka*), Zyzio Pomorski (*Przemiany*).

Dużą grupę nadań wśród arystokracji i ziemiaństwa stanowią imiona obce, np.: Brutus, Cezar, Diogenes, Edgard, Eneasz, Ernest, Ezechiel, Justynian, Napoleon, Soter, Teofrast. Obce brzmienie niektórych imion jeszcze bardziej podkreślało kosmopolityzm tej warstwy. Miały one stwarzać pozory dostojności noszących je osób. W rzeczywistości był to przejaw drwiny pisarza ze snobistycznych gustów arystokracji⁸.

Imiona kobiece reprezentujące wyższe warstwy społeczne również cechuje duża różnorodność i oryginalność. Są to:

Amelia, Aniela, Anna, Antonina, Balbina, Benigna, Cecylia, Elodia, Elżbieta, Ewelina, Felicja – jako Fela, Florentyna, Franciszka – jako Frania, Gabriela, Hanna, Helena – często jako Helenka, Helunia, Henryka, Hildegarda, Honorata, Hortensja, Izabela – często w formach Bela, Belcia, Jadwiga, Joanna, Józefa, Karolina, Katarzyna, Kazimiera, Klementyna, Klotylda – jako Klocia, Konstancja, Krystyna, Leokadia, Leonia, Lucja, Magdalena, Małgorzata, Maria (9) – w tym 5 razy jako Mania, Marianna, Maryna, Matylda, Michalina, Paulina, Pelagia, Prakseda, Pudencjanna, Rozalia, Róża – jako Różia, Salomea, Tekla, Teofila – jako Filka, Walentyna, Waleria, Wanda, Weronika, Zofia (6), Zuzanna.

Do imion najczęściej używanych w tej grupie społecznej należy niewątpliwie Maria – 9 razy, w tym 5 razy w formie zdrobnienia: Mania. Następne w kolejności są: Helena oraz Zofia, a tuż za nimi: Jadwiga, Cecylia i Matylda. Wśród wyżej wymienionych nazw osobowych (występujących co najmniej 2 razy) istnieją takie, które należą tylko do przedstawicielek wyższych warstw. Są to: wspomniane wyżej Helena, Jadwiga, Cecylia, Matylda oraz Gabriela, Klotylda, Krystyna, Prakseda. Wśród nazw osobowych kobiet arystokracji i szlachty występuje bardzo duża liczba imion pojedynczych. Podobnie jak wśród nazw osobowych męskich również wśród imion kobiecych występują liczne zdrobnienia. Dotyczą one nie tylko dzieci i dziewcząt, lecz również kobiet dojrzałych, np. Amelcia (*Przekłete szczęście*), Klocia (*Co to jest blaga?*), Mecia (*Anielka*).

W warstwach wyższych również imiona kobiece często były przejawem kosmopolityzmu i snobizmu. Świadczy o tym duża ilość imion obcych, np. Benigna, Hildegarda, Prakseda, Pudencjanna i inne. Część tych oryginalnych imion miała również wydźwięk ironiczny.

Bohaterowie niektórych utworów Prusa (najczęściej wywodzący się ze środowiska arystokratycznego i szlachecko-inteligenckiego) mają czasem po dwa lub kilka imion. Oto kilka przykładów:

- Wanda Cecylia Piołunowiczówna (*Pałac i rudera*),
- Rozalia Benigna Tyczkowska (*Kłopoty babuni*),
- Cezar Brutus Napoleon Hiacynt Postępowicz (*Kłopoty babuni*).

⁸ Por. E. Stachurski, *Socjologiczne uwarunkowania...*, s. 259.

W pierwszym przypadku używanie dwóch imion służy podkreśleniu pochodzenia bohaterki, w pozostałych ma wydźwięk ironiczny, wręcz ośmieszający swoich właścicieli. Wieloimiennosc stanowiła dodatkowy wyznacznik przynależności danej osoby do wyższych warstw społecznych. Jednakże czasem autor, nadając kilka imion bohaterowi, kierował się intencją satyryczną, o czym świadczy sprzeczne z imionami nazwisko⁹. Ostatni z wymienionych, noszący aż cztery imiona, to postać karykaturalna, przedstawiona przez Prusa w sposób bardzo ironiczny.

Na zakończenie warto dodać, że imiona złożone, występujące w utworach tego okresu, były również odbiciem panującej w XIX wieku mody¹⁰. Wskazywanie imion bohaterów ze względu na ich przynależność środowiskową jest (podobnie jak u Adolfa Dygasińskiego¹¹) okazjonalne. W drugiej połowie XIX wieku chłopci najczęściej pełnili rolę służących, furmanów, stąd też najwięcej imion wśród tej warstwy zawodowej to po prostu imiona „chłopskie”. Wśród kobiet służących najczęstsze imiona to: Kaśka, Zośka lub Magda, natomiast wśród mężczyzn: Walek, Józek, Jędrzej. W gronie studentów znalazło się dwóch Leonów. Jak zaznaczyłam wcześniej, nie jest to jednak tak częste, iż mogłoby wskazywać na związek między imieniem a wykonywanym zawodem. Po prostu nadania, które wymieniłam, cieszyły się dużą popularnością wśród chłopów i biedoty miejskiej.

Zupełnie odwrotnie przedstawia się sytuacja, jeśli chodzi o imiona obcojęzyczne. Często w sposób bardzo wyraźny można odczytać pochodzenie i narodowość bohatera. Najbardziej liczną grupę stanowią imiona żydowskie. Są to: Abraham, Abramek, Bencyjon, Chaim, Dawid, Fajnel, Icek, Jankiel, Joel, Jojna, Josek, Josel, Lajzer, Menachem, Mordko, Moszko, Reb, Szapsia, Szmul, Szulim.

Wśród żydowskich imion kobiecych występują: Liba, Łaja, Mirla, Ryfka.

Często zdarza się, że Żydzi (przede wszystkim dzieci) noszą imiona polskie, np.: Michaś Szlangbaum z *Lalki* czy wnuczka Jojny Nietoperza z *Placówki* – Elka. Również zdarza się, że osoby pochodzenia żydowskiego noszą inne, obce imiona, np.: Izidor czy Wolf.

Liczną grupę stanowią również imiona niemieckie. Wśród męskich są to: Franc, Fryc, Gotlieb, Herman, Johann, Wilhelm. Wśród kobiecych jest to tylko jedno nadanie: Anneta.

Czasem zdarza się, że osoby pochodzenia niemieckiego są obdarzani polskimi odpowiednikami swoich imion: Ferdynand, Fryderyk, Józef, Marcin. Ostatnie cztery imiona nadawane były również Polakom, co osłabia funkcję imion wskazującą na pochodzenie narodowe.

Pozostałe imiona obcojęzyczne to:

- angielskie: Wiliam (*Lalka*)
- francuskie: François (*Przy księżycu*)
- rosyjskie: Dymitr (*Przemiany*).

⁹ Tamże, s. 263.

¹⁰ Tamże, s. 259.

¹¹ Tamże, s. 264.

Wyjątek stanowi nowela *Z legend dawnego Egiptu*, gdzie mamy do czynienia ze starożytnymi nazwami osobowymi, np. Ramzes, Horus, Zefora, Jetron, Berenika. Natomiast w powiastce *Filozof i prostak* w związku ze stylizacją baśniową mamy do czynienia z wymyślonymi nazwami osobowymi, np. kupiec Y-ang, biedak S-ju, filozof Y-ak.

Inny rodzaj nazw osobowych występuje w utworach *Przed Kopernikiem* oraz *Filantropowie*, gdzie większość osób nosi znaczące nazwy osobowe: Hipochondryk, Flegmatyk, Szczebiotka, Elegant, Emeryt, Ciotka, Podłotek, Literatka, Lokaj, Znacwa.

Jak wynika z charakterystyki imiennictwa w utworach Prusa, pisarz ten podkreślał społeczną charakterystykę postaci poprzez wykorzystanie autentycznych nazw osobowych. Prus czerpał wzorce zarówno z nazewnictwa ludowego, jak i z imiennictwa arystokracji i szlachty. Głównymi pobudkami przy doborze imion wśród tych ostatnich warstw był często snobizm i egoizm oraz ówczesnie panująca moda. W omawianych utworach występuje również pewna ilość obcych nazw osobowych, które noszą cudzoziemcy. Czasem imiona te zostały przez pisarza spolszczone, szczególnie w wypadku imion obcokrajowców mieszkających na ziemiach polskich.

Zaznaczam, iż wnioski sformułowane przeze mnie nie mają charakteru ogólnego, gdyż, pisząc o imionach, wzięłam pod uwagę tylko część utworów Prusa. Mogą one natomiast dostarczyć pewnych wskazówek co do określonych tendencji w zakresie antroponimii autora *Lalki*.

Bibliografia

ŹRÓDŁA

B. Prus, *Anielka, Placówka*, Warszawa 1935

B. Prus, *Lalka*, opr. J. Bachórz, Wrocław 1991

B. Prus, *Nowele*, t. I–III, Warszawa 1935

OPRACOWANIA

Bubak J. (1993), *Księga naszych imion*, Wrocław

Fros H. SI, Sowa F., (1995), *Twoje imię. Przewodnik onomastyczno-hagiograficzny*, Kraków

Górski K. (1963), *Onomastyka w literaturze polskiej XIX i XX wieku. Zarys problematyki*, „Pamiętnik Literacki” LIV, z. 2, s. 401–416

Małek M. (1994), *Imiona chrześcijańskie w średniowiecznej Polsce*, Kraków

Sarnowska-Gieffing I. (1984), *Nazewnictwo w nowelach i powieściach polskich okresu realizmu i naturalizmu*, Poznań

Stachurski E. (1992), *Socjologiczne uwarunkowania nazw osobowych w utworach Adolfa Dygasińskiego. Część I: Imiona*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie”, z. 152, *Prace Językoznawcze VII*, s. 253–270

Zaręba A. (1979), *Osobowe nazwy własne i ich miejsce w systemie językowym*, „Poradnik Językowy” nr 1, z. 1, s. 1–12

Zaręba A. (1983), *Polskie imiona ludowe*, „Pisma Polonistyczne i Sławistyczne”, s. 390–499

